

3. PERIODIKA – MEDIJ KAO PORUKA ILI KAO OKIDAČ?

Književni se časopisi, kako je u prvom poglavlju istaknuto, promatrani kroz svoju funkciju filtriranja i propuštanja javne pozornosti vrijednih književnih djela, mogu promatrati kao prvi korak ili prvi krug u procesu vrednovanja unutar društvenog sustava književnosti. Pojedina vrijednosna mjesta ovog društvenog sustava izdvojena su i problematizirana kroz prethodna poglavlja rada: osnovni mehanizmi oblikovanja proizvodne instance – autora, predstavljene kao ishodišne i nosive u samom književnom sustavu; zatim instanci nositelja interpretativno-evaluativnih ovlaštenja: središta moći nad autorizacijom autora, književnih kritičara, znanstvenika, pedagoga, kao i institucija koje ograničavaju i distribuiraju njihovu moć (izdavači, školstvo, sveučilište), te konačno mehanizmi recepcije koji opisuju djelokrug čitatelja u najširem smislu riječi. Književna periodika, u tom smislu, reflektira dinamiku oblikovanja kanona, pa se njezinim tragom otkrivaju načini diskurzivne tvorbe i javne legitimacije svake od navedenih instanci. Pri tome je, kako je pokazano, moguće ustanoviti stanovitu podudarnost između dinamike novog medija i rada na književnom kanonu, podudarnost koja je pogodovala njegovoj ulozi medijatora-posrednika unutar novopokrenutih kulturnih i društvenih procesa, o čemu će biti više riječi u ovom poglavlju. Pretpostavke za to nalaze se u nekoliko spomenutih kvalifikativa “novog medija”:

1. periodičnost, ograničavanje i sažimanje, postupci imanentni periodici, istodobno su i adekvatni načini probiranja produkcije da bi se izdvojio kanon. Pri tom je ograničenost tiskanog analogna ograničenosti kulturnog prostora unutar kojeg se reproducira kolektivno pamćenje. Periodičnost, isto tako, omogućuje ciklično potvrđivanje odabranih autora i djela. Štoviše, časopisi se kroz devetnaesto stoljeće shvaćaju prije kao repozitoriji znanja i pamćenja, kao hambari (Vraz) ili sjemeništa, nego kao motori (Šimić) ili pokušališta (Šenoa);
2. za razliku od novina koje su vezane uz dnevni tijek zbivanja i kojima je ažurnost imperativ, književni časopisi uzimaju sebi u zadatak “ozbiljno i trijezno bavljenje i prosuđivanje stvari iz znanosti i umjetnosti” (Brešić, *ibid*), čime su korak prije književne povijesti koja sebi prisvaja načelo odmaka od pojedinih činjenica koje valorizira u procesu kanonizacije;
3. potreba za informacijama koje će pojedince kvalificirati za javnu komunikaciju analogna je potrebi za “klasicima” koja je, prema Hilary Fraser i Danielu Brownu (*ibid*: 9), bila najraširenija upravo kroz devetnaesto stoljeće, zahvaljujući većem broju prijevoda i dostupnosti na novom masovnom tržištu. Dostupnost klasika time postaje šira, prestaje biti ograničena na visoke slojeve i postaje nezaobilaznim sredstvom osobnog i/ili društvenog “samopotvrđivanja” najšireg broja autodidakta iz niže i srednje klase, uključujući dio ženske populacije. Dakako, kako potvrđuju Fraser i Brown, nisu samo klasici, već i moderni pojmovi i rasprave, poput utilitarizma i darvinizma, postajali dio kulturnog kapitala koji je omogućavao pojedincima uspon na društvenoj ljestvici ili, nakon ekonomskog probitka, potvrđivanje statusa srednjeg sloja;
4. rad književnih časopisa na autonomizaciji književnosti i nacionalnom književnom kanonu proizveden je i širenjem “čitateljske epidemije” (Jusdanis, 1991: 61), svjetovnog štiva koje je plašilo elite mogućim učincima te sve raširenije popu-

larne “književnosti”. Konzervativci su u tim tekstovima vidjeli napad na uspostavljeni poredak, pa su zagovarali čak i državnu kontrolu nad njima, dok su liberalni pisci, s druge strane, tu književnost proglašavali eskapističkom i trivijalnom, usmjeravajući svoje napore prema njezinom prevladavanju obrazovanjem.

Periodika, dakle, prvenstveno služi kao mjesto distribucije i posredovanja književne vrijednosti, kako je razumiju Heydebrand i Winko, ali i, kako smo vidjeli ranije, njezine recepcije – kontinuiranog eksplicitnog, književnopovijesnog, kritičkog i teorijskog vrednovanja. Povijesno gledano, časopisi postaju nositeljima modernih procesa oblikovanja nacije i njezina legitimiranja tradicijom kroz opću povijest i književnost.

Regionalna raznojezična determiniranost dopreporodne književnosti prevladavana je jedinstvenim konceptom standardnog jezika i jedinstvene književnosti. Ta “nova književnost” iz regionalnih praksi i tradicija izvodi vlastiti povijesni kontinuitet, a u doglednu budućnost projicira utopijsku viziju napretka. Tako oblikovana linearna progresivna vizija književne povijesti postaje jedno od glavnih identifikacijskih uporišta recentnog nadregionalnog identiteta viđenog u pan- ili južnoslavenstvu, ilirizmu ili hrvatstvu, a novine i časopisi, kako je pokazao Vinko Brešić (ibid: 17-18), osnovni mediji ovog procesa. “Drugim riječima, ono što se studijski naziva novijom, tj. postilirskom hrvatskom književnosti”, kako ističe, “upravo je nastalo, odnjegovalo se i razvijalo u njezinoj periodici, i to ne pasivno, puko posrednički, već interaktivno, generirajući upravo specifičan književni model kako u pogledu funkcije tako u pogledu njegove strukture – žanrova, stilova, postupaka, motiva i sl.” (ibid: 20-21).

Književna periodika u najširem smislu funkcionira kao višestruki medijator književnih i društvenih procesa – djelujući, na društvenoj razini, istodobno integrativno i diskriminativno. Kao novi medij, ona mijenja narav komunikacije: prilagođava je rastu-

ćoj pismenosti, demokratizira informacije i širi obrazovanje. Ispunjava gotovo nemoguću zadaću povezivanja malobrojnog pismenog “odnarođenog” plemstva i građanstva koje, kako piše Demeter, “sebe drži obrazovanim” sa većinskim nepismenim pukom, okrenutim usmenoj tradiciji. Pri tome se profilira kao nositelj obrazovanja, nove sekularne religije koja sanira krizu potkopanu racionalizmom i prosvjetiteljstvom prethodnog stoljeća i nadomješta konfesionalnu religioznost. Pismenost uopće, a književnost i književni kanon napose, kako se vidi u prethodnim poglavljima, postaju načinom afirmacije i legitimacije nacionalne kulture. U tom smislu pozivi Ljudevita Gaja, Ivana Derkosa ili Pavla Stoosa, jednako kao vapaj Ivana Kukuljevića pred Saborom 1843. godine: “Živi nam se groze, a mrtvi nas drži za grlo, duši nas i nemoćne nas vodi i živom predaje u ruke” zapravo su znak senzibiliziranosti na promjene koje u ono doba nisu bile sasvim očite.¹⁹⁰ Posvemašnja dominacija pisane riječi koja obilježava osamnaesto i devetnaesto stoljeće, zahvaljujući napredovanju europske svijesti pod liberalnim ili demokratskim vladama, upozorava Havelock (ibid: 51), postaje “jedini kontekst za razmatranje problema svijesti i komunikacije”, pa “tko nije znao čitati i pisati, u kulturnom smislu nije postojao.” Pisana tradicija, stoga, i u “ilirskim” područjima postaje žarištem primarnog interesa i jednim od najjačih argumenata nacionalnog legitimiteta pred odnarođenom, a obrazovanom društvenom elitom, dok se nastajući književni kanon centrira kao njegova osnovna argumentacijska točka. Kroz proces “otkrivanja” te tradicije izdvajaju se reprezentativni autori

¹⁹⁰ Mladi su, kako piše Tade Smičiklas (Smičiklas, Marković, 1892: 157), Kukuljevićev vatreni poziv za ustanovljavanjem i društvenim ovjeravanjem “narodnog jezika” primili “sa najvećim zanosom” dok su se stariji smijali neiskusnu mladiću. Trebalo je još dvije godine da sabor konačno prihvati ovaj zahtjev i još toliko da se “jednodušno” prihvati ova odluka, pa je su u to ime, 1847. godine, “gospodje i gospodjice hrvatske” obasipale sabor cvijećem i tiskanom pjesmom, a Kukuljević postade “ljubimac mladeži”.

i djela, među kojima je prvi genij Ivana Gundulića, “zastupnika ilirskog naroda”. S njime se uvodi načelo ukusa, estetska mjerila i usporedivi kanon svjetskih književnih velikana: Homer, Dante, Shakespeare. S druge strane, velika se većina nepismenog puka transformira iz ranije zanemarive, a u modernom smislu potencijalne političke i društvene snage. Stoga, ako je zaključiti po strukturi priloga u prvim časopisima, posebno u “Zori”, književna periodika itekako računa na svoju posredničku ulogu unutar malih, regionalno, konfesionalno i usmeno determiniranih skupina. Dimitrija Demeter u spomenutom članku *Knjiženstvo ilirsko* (1846) preporučuje da se štivo kalendara prenosi usmenim putem, kako bi oni koji su pismeni čitali drugima. S tom su pretpostavkom računali i autori i urednici priloga pisanih po uzoru na kalendare: savjete, poslovice i štiva prilagođena većinom nepismenoj, seljačkoj publici¹⁹¹. U dominantno agrarnom društvu, prevladavajuća struktura sitnih i srednjih posjeda, smatra Ida Ograjšek Gorenjak (2004: 160), “nije otvarala mogućnost razvijanja kapitalističkog načina proizvodnje. U gradu su se pak osnivali mali industrijski pogoni, te je samo 0,58 posto poduzeća zapošljavalo više od 20 radnika.” Lagani rast proizvodnje tijekom šezdesetih prekinula je velika kriza 1873. godine, pa je, ističe A. Suppan (1999), odlučujuća preobrazba u građansko industrijsko društvo započela tek sredinom devedesetih, dolaskom stranog kapitala. Financijska i ekonomska snaga hrvatskog građanstva se, pritom, kretala na vrlo labavom tlu, što je, dakako, imalo za posljedicu i destabilizaciju kulturnog i književnog prostora koji je o njemu ovisio. Pismenog stanovništva, kojemu je, unatoč spomenutim javnim čitanjima, književna proizvodnja bila primarno okrenuta, bilo je razmjerno

¹⁹¹ Tako se u “Zori”, primjerice, usporedo s književnim i kulturnim prilozima, objavljuju i gospodarski članci, savjeti oko maslinarstva, stočarstva (*Krava koja mliko gubi*, “Zora Dalmatinska”, I (1844): 1: 17, mjesečni savjeti težacima Stjepana Ivičevića itd.).

malo. Prema popisu iz 1869. godine, pismenih je žena bilo samo 11% starijih od šest godina, dok je 86% bilo posve nepismeno; pismenih je muškaraca bilo 23%, a posve nepismenih 74% (Ograjšek Gorenjak, *ibid*: 162). Iz tog su razloga indikativni, u prethodnom poglavlju spomenuti, apeli intelektualaca koji šezdesetih godina, uslijed germanizacijskog pomodarstva po ženskim salonima, nakon uvođenja Bachova apsolutizma, počinju pozivati na bolju organiziranost obrazovnog sustava. Uspjeh narodnog pokreta time je doveden u direktnu vezu s obrazovanjem muškaraca, ali i, kako je pokazano, žena. Utopijska projekcija autonomno shvaćene književnosti podrazumijevala je tako cilj dovršenja idealne naravi čovjeka – muškarca i žene. Prije otvorenja Sveučilišta i Akademije, institucija zaduženih za diseminaciju znanja i obrazovanje cijelog naroda, čiji je duševni napredak smatran znakom njegove zrelosti i putem prema zajedničkom blagostanju – književni su časopisi bili povlašteno mjesto proizvodnje značenja kroz “zabavu i pouku”. Kroz njih se, nakon polovice stoljeća, usmjerenije radi na autonomizaciji književnosti i stvaranju kanoana, tom osamostaljivanju književnosti kao zasebne vrijednosti o kojem piše i Antun Barac (1960: 91), kada tvrdi da je cijeli proces koji je prošla hrvatska književnost u prvim desetljećima devetnaestog stoljeća, bio “upravo u tome, da se književnost što više osamostali, kao zasebna vrijednost.” Taj nepravocrtan, nejednolik i reverzibilan proces dio je širih društvenih promjena. Popularizacija periodike ovisna je, među ostalim i o stasanju građanstva koje je, kako je spomenuto, upravo kroz novine i časopise dolazilo do relevantnih informacija. Rast popularnosti periodike, prema Fraser i Brownu imanentno urbanog oblika, povezana je kroz devetnaesto stoljeće s demografskim kretanjem prema gradovima. Svojim oblikom prilagođena je gradskoj potrebi za zabavom i tračem, za brzim, prikladnim i prenosivim izvorom informacija koji će “trgovca u vlaku” opskrbiti materijalom za konverzaciju. Uspjeh književnih časopisa, naročito onih kasnijih, ali i “Danice ilirske” ili “Zore Dalmatinske”, ovisio je i o toj, tada stasajućoj

gradskoj publici¹⁹², koja je sve do sedamdesetih godina i pojave “Vienca” bila okrenuta njemačkim listovima (Barac, 1960: 91). Stoga, prvi hrvatski listovi, kaže Barac (ibid, 89), zapravo i nisu bili izrazito literarni, već su tek osiguravali prihvatljivo štivo na hrvatskom jeziku.

Prema J. Don Vann i Rosemary T. Van Arsdel, u devetnaestom su stoljeću periodika i novine imale daleko širi i jači utjecaj nego tiskane knjige, bile su ekonomski i formalno pristupačnije najširoj publici koja je do knjiga dolazila uglavnom kroz pretplatu i, od 1850. godine, preko sustava javnih knjižnica (Fraser i Brown, 1996: 4). Iako su se prve novine “The Monthley Review” (1749-1825) i “Critical Review” (1756-1817) pojavile u ranom osamnaestom stoljeću, novinarstvo je postalo značajnijim faktorom književne kulture tek nakon toga. George Saintsbury u osvrtu na onodobnu englesku književnost piše da “možda i nema pojave, čak ni među iznimno popularnim i umnoženim romanima, koja je toliko specifična i osebujna kao razvoj periodičke književnosti” (ibid). Periodika je zahvaljujući s jedne strane jeftinim tiskovinama, a s druge strane javnim čitanjima, čak i skupljih novina, od početka stoljeća bila dostupna svim klasama. Tim su čitanjima, kao i skupnim pretplatama, novine dolazile do broja čitatelja koji je premašivao broj tiskanih primjeraka.

Antun Barac (1964: 55), među ostalima, potvrđuje kako su književni časopisi nositelji onodobne književne proizvodnje: “U

¹⁹² Ako je ispravna tvrdnja Görgyja Lukácsa o tome da književni žanrovi nisu proizvoljno nastali, već su posljedica konkretnih povijesnih i društvenih zadanosti, onda to, smatra Lorna Huett (2005: 64-65), još više vrijedi za žanr periodike. “Dok se drugi književni oblici mogu tek dodirno odnositi prema socio-povijesnim fazama (kao što, npr. porast popularnog romana reflektira širenje i demokratizaciju čitateljske publike), razvoj književne periodike direktno proizlazi iz određenih povijesnih uvjeta i tehnološkog napretka: dramatičnog rasta trgovine odjećom koja indirektno stvara platno kao sirovi materijal za izradu papira, razvoja tiska i trgovine papirom, te promijenjene strukture radnog dana i pojave slobodnog vremena.”

‘Danici’ je izišao najveći dio onoga, što se u doba preporoda ostvarilo u hrvatskoj književnosti. U njoj su se okušali svi tadašnji hrvatski književnici. U njoj se može zapaziti mijena pokoljenja, kako se izvršila u polovici četrdesetih godina” Onodobni su autori također svjesni snage medija koji im je dostupan, što, među ostalim, pokazuju i spomenute brojne polemike, među pojedincima i skupinama. Već je Jagić u *Kratkom priegledu* (1866) ustvrdio da je “žurnalistika posljedak silno razvijenoga života političkoga”, ali da “spada u književnost, gdje izpunjuje liepu zadaću, da bude učiteljicom naroda”. Smatra da “naše novine, kojih broj doduše nije velik, čini se ipak, nalaze odsjekom više čitatelja, nego li koja druga knjiga za sebe”, u čemu vidi “liepu zgodu” “da uz ostali sadržaj, koji je tek dnevna značenja, ponude čitatelje svoje također obćekoristnimi poukama, da ih makar iza potaje priuče na čitanje ozbiljskih stvari, da jim što više i što češće pripomenu o narodnoj književnosti, da poprate sve vrednije pojave naše knjige ne tek pukom frazom od nekoliko obćenitih rieči, već i jezgrovitim izvadkom glavnih misli onoga djela, neka bi već jednom sviet doznao, da je književnost ogledalo narodnih ideja i narodnog mišljenja. Jednom rieči da kažem, u nas bi se imala sva skrb na to obratiti, da bude što valjanije i što svestranije uređjivan podlistak političkih novina, ovo domišljato čedo francuske kulture”.¹⁹³

Ostavivši po strani izravan poticaj feljtonu¹⁹⁴ koji Jagić ovdje izriče, zadržat ćemo se na njegovu sudu o “žurnalistici”. On, kao uostalom i ranije navedeni Šenoa ili Vukotinović, otkriva način

¹⁹³ “Književnik”, III (1866): 3: 552-585.

¹⁹⁴ Kao imanentno “periodički” žanr, feljton je funkcionirao kao jedan od načina valorizacije suvremene književne proizvodnje. Nakon Vukotinovića i Šenoa, afirmirat će ga “Obzorov” podlistak, za koji Antun Barac drži da je upravo u njemu stvoren hrvatski feljton. Štoviše, smatra da cijeli “taj golemi materijal predočuje sastavni dio hrvatske književne povijesti, dajući, bolje nego časopisi i knjige, sliku o životu te književnosti u njezinim zaletima i u njezinoj bijedi, u njezinu odnošaju s publikom, o međusobnom odnošaju pisaca itd.” Cit. prema: Brešić, *ibid*: 77.

razumijevanja i korištenja posredničke uloge novog medija. Neobaveznost i zabava, sadržaji “tek dnevna značenja”, prilika su (“liepa zgodna”) da se “makar iza potaje” čitatelje “priuči” na ozbiljnije, obrazovne sadržaje, među kojima su, svakako povlašteni, književni. Književnost je pritom shvaćena kao “ogledalo duševnog napretka” ili “narodnih ideja i narodnog mišljenja”, kao “zapaljujuća haljina” (Vukotinović) u kojoj se na adekvatan način mogu ponuditi ozbiljne i korisne stvari. Legitimaciju tako shvaćene književnosti možemo pratiti još od prvih časopisa koji okupljaju publiku i posreduju između nepismenog, kalendarskom štivu priviknutog puka i visokih staleža nepovjerljivih prema novim idejama do uže književno profiliranog “Vienca” ili kasnije “Života” ili “Savremenika”, pokrenutih na samom početku novog stoljeća. Periodika, pritom, ne posreduje samo između kulturno i socijalno razdvojenih slojeva, već i između ranije dominantne usmene i recentno sve važnije pisane kulture. Iako Peter Burke (1991: 51-78) smatra da se “otkriće naroda” na kojem počivaju romantičarski i nacionalni pokreti događa u vremenu u kojem je već došlo do rascjepa između pučke i visoke književnosti, književna periodika svoje mjesto nalazi i u premošćenju i u daljoj diferencijaciji tog rascjepa. Kroz nju se postojeće razlike: usmeno/pisano, niski/visoki slojevi, regionalno/opće, književnost/druga područja prihvaćaju, prevrednuju i prilagođavaju suvremenim kulturnim i društvenim procesima. Svojevrsnim lukavstvom, zadane se vrijednosti, primjerice usmeno, regionalno i heteronomno, preobražavaju u pisano, nacionalno i autonomno. Književnost se kao institucija odvaja od statusa *ancillae* drugih društvenih područja i uspostavlja vlastitu relativnu autonomiju koja počiva na njoj imanentnom estetskom načelu vrednovanja. Tako, naizgled paradoksalnim slijedom, tek oslobođanjem od podređenosti vanknjiževnim ciljevima, književnost postaje instrumentom socijalizacijskog (pedagoškog, nacionalnog) procesa. Autonomija umjetnosti i njezina pedagoška upotreba, kao dvije strane istog novčića, prema Peteru Bürgeru (Bennett: 1995: 169), omogućuju nadilaženje etičkog

rascjepa unutar subjekta i povratak cjelovitosti izgubljene u postojećoj krizi paradigme. Obrazovanje, kako je rečeno, postaje sekularnom religijom, a estetika, tek svojom autonomijom, ovlađava vlastitim etičkim učinkom. Književni časopisi stvaraju prostor estetskog, proizvode razliku, ali i zadržavaju određenu propusnost prema drugim diskurzivnim područjima.

Estetsko načelo kojim se legitimiraju kao mjesta proizvodnje književne vrijednosti znači, kako je pokazano, uspostavu razlikovne kategorije ukusa kojom se provodi diferencijacija unutar samog polja. Njome se proizvodi stanovita hijerarhija koja unutar književnog polja reflektira odnose moći šire društvene zajednice. Sami se časopisi identificiraju razlikama: “Danica” se razdvaja od “Zore”, “Kolo” se odvaja od “Danice”, “Vienac” se distancira od novopokrenutog “zabavljačkog” “Doma i svieta”. Identifikacija se proizvodi ponajprije isključivanjem: narodno se odvaja od tuđeg, pri čemu se proizvode manje ili više produktivni stereotipi, estetsko od “trivijalnog”, “vulgarnog” i niskog, obrazovano i zrelo, posvećeno (preporoditelji, intelektualci) od neobrazovanog, primitivnog i djetinjasto nezrelog (puk, žene, mladići i djevojke). Taj dvostruki narativni modalitet kombinira pedagoški diskurs u kojem su ti drugi djetinjasto nezreli primarni “objekti” reprezentacije i izvedbu kroz koju su istodobno predstavljeni kao “subjekti” označavanja zbog čega se, smatra Homi Bhabha (1990: 279), “proizvodnja nacije kao naracije” odvija kao “raskol između neprekidne, akumulativne temporalnosti pedagoškog i ponavljачke, povratne strategije izvedbenog”.

Utopijska projekcija tako zamišljene književnosti, dovršenje idealne naravi čovjeka, stvara specifičan pojam subjekta koji tek kao moralno potpun čovjek i pripadnik svog naroda može postati građaninom svijeta. Analogno tome, nacionalna je književnost tek svojom autentičnošću (“izvornošću”) sposobna biti univerzalnom (svjetskom). Zbog toga Ivo Frangeš (2005: 128), slijedeći Eliotovu elaboraciju klasičnog djela, nije daleko od misli o međusobnoj prožetosti umjetničkog i pedagoškog (nacionalnog). On,

naime, smatra da je književnost povlaštena pred svim drugim oblicima umjetnosti jer njezina remekdjela nose snažan nacionalni impuls: “Poezija je nadnacionalna, ali i najnacionalnija umjetnost. U njezinu izrazu potpunije nego u bilo kojem tipu umjetničke komunikacije trajno treperi kolektivnih duh.” Predstavljajući nositelja takve ideje, Ivan Kukuljević u pjesmi *Domorodac* (“Danica”, 1841: 25: 97-100) govori o samotnom mladiću koji po cijele noći bdije, bavi se knjigom, a ljudi ga zovu mizantropom. No glas pjesnika, koji ga poznaje u dušu, drži da ga treba suditi po njegovu djelu: “Sad kod luči samcat sjedi, / Oko njega dusi sami: / Byron, Puškin, Tasso blijedi / Šekspir, Šiller, Omir znani. / A i pisci ‘Osmanide’, / ‘Mandaljene’ i ‘Kristide’. (...) Zato traje dni i noći / Sveđ u bdenju nemirnomu, / Tim da brže može doći / K svomu cilju žuđenomu; / Uči knjige, pisam štije, / Umom rodu vience vije.”

Duhovi koji plešu oko Kukuljevićeva samotnog domorodnog mladića pomoći će mu u njegovoj svrhovitoj nauci, učinit će ga lučonošom prosvjete “roda”: on “umom rodu vience vije”. Književnost će njegov narod, kao Vergilije Dantea, provesti kroz kušnje zemaljskog (povijesnog) usuda u zamišljeno vrijeme nacionalnog blagostanja.

Pismo, kultura, slika

Književni časopisi kao proizvodi novog doba adekvatno podupiru tada recentne društvene i kulturne promjene. Kao rubne institucije, upozorava Brešić (ibid: 128-129), pozivajući se na Barthesa, oni funkcioniraju kao oblik društvene prakse čime se može objasniti i njihova učinkovitost u posredovanju preobrazbe regionalno determinirane, dominantno usmene kulture u opću, nacionalnu i pismenu. Taj proces i njihovu ulogu u njima moguće je tumačiti na nekoliko načina. Prema Marshallu MacLuhannu (1988: 18), promjena usmenog u pisani modus ima šire reperkusije u kojima

se stariji, akustički osjećaj prostora koji je sferičan, multisenzoran i multidimenzionalan preoblikuje u novi, koji je slikovit, linearan i dvodimenzionalan. Prema njemu, “samo su alfabetske kulture nadvladale povezanost linearnih sekvenci kao prodirućih oblika psihičkog i društvenog uređenja. Raspad svakog iskustva na jednolike veličine kako bi se proizvelo brže djelovanje i promjena oblika (primijenjeno znanje) postalo je tajna moć Zapada nad čovjekom i prirodom¹⁹⁵. To je razlog što su naši zapadni industrijski programi tako militantni i što su naši vojni programi tako industrijalizirani. Oba su područja oblikovana alfabetom u njegovoj tehnici preobrazbe i kontrole uniformiranjem i kontinuiranjem situacija. Ova se procedura, vidljiva već u grčko-rimskom periodu, smatra MacLuhann, naročito razvila nakon Gutenberga. Prema njemu, “civilizacija počiva na pismenosti jer je pismenost uniformirana prerada kulture vizualnim smislom koje je alfabetom prošireno na vrijeme i prostor. (...) Auditivni je smisao, za razliku od hladnog i neutralnog oka, hiperstetičan, prijemčiv i inkluzivan. Usmene kulture djeluju i reagiraju u isto vrijeme. (...) Djelovanje bez reagiranja, bez uvučenosti, specifična je prednost zapadnog pismenog čovjeka” (2002: 93).

Upravo je razvoj tiska, tvrdi MacLuhann, podupro razvoj nacionalizma koji je prije Gutenbergova izuma bio nepoznat zapadnim kulturama. Tisak je omogućio da se materinji jezik vidi u uniformiranom obliku, za razliku od radija koji pojačava plemenski osjećaj povezanosti, kroz njega se “stvara vizualni, ne sasvim uključeni osjećaj zajedništva, prijemčiv za uključivanje raznih plemena i raznolikosti pojedinačnih ograničenih gledišta” (ibid: 233). Iz ovoga zaključuje da je snaga tiska u tome da kao “kolektivna i javna slika preuzima prirodni stav suprotstavljanja svim

¹⁹⁵ MacLuhannova misao, zasnovana na pretpostavci o primatu i moći pisanog, linearnog i slikovnog nad usmenim, sferičnim i akustičkim, pri čemu je potonje svojstvo usmenih kultura uopće (danas istočnih) koje “ne poznaju i ne zasnivaju se na individualizmu” (1988: 60), nosi imanentnu orijentalističku obojenost koja vrijednosti vlastite, zapadnjačke kulture, postavlja kao mjerilo.

privatnim manipulacijama. Snaga je u mediju, a ne u poruci ili programu” (ibid: 235). Anthony Giddens, s druge strane, smatra da je protezanje društvenih odnosa kroz vrijeme i prostor dio dinamike modernizma. U predmodernim društvima sve su društvene aktivnosti iziskivale potrebu da se sudionici fizički okupe u konkretnom prostoru i vremenu, što je, posljedično, rezultiralo lokalizmima i partikularizmima. Nasuprot tome, moderna se društva, zahvaljujući “mehanizmima razgradnje” (“*disembedding*” *mechanisms*), kako ih naziva Giddens, izdižu iz lokaliziranih konteksta, reorganizirajući društvene odnose kroz šire vremenske i prostorne razdaljine. Jedan od takvih mehanizama je svakako novac, a drugi, moderni komunikacijski mediji. “Dogovori se mogu ostvariti pismima i papirnatim novcem”, piše Graham Mudrock (1997: 55), a “kazivači priča mogu doći do neviđene publike, zahvaljujući tiskanom tekstu koji je čitateljima dostupan u vrijeme koje im najbolje odgovara.” Medij tako, svakako unosi nove mogućnosti i nove vrijednosti u postojeće društvene odnose. Zbog toga se MacLuhannova analiza učinka medija čini instruktivnom. No način na koji utemeljuje polarnosti usmeno/pisano, auditivno/vizualno, istočno/zapadno, priroda/kultura, te činjenica da iz njih izvodi vrijednosne sudove o premoći potonjih nad prvima, jednako kao i medijski centrizam do kojeg dolazi u svom izvodu, izazivaju nužnu skepsu. Snaga medija, kako je definira, ne samo da zakriva snagu poruke, već i dekodirajuću snagu primatelja, dok su spomenuti vrijednosni sudovi upitni. Njegova je teorija uopće zasnovana na ograničenom modelu “direktnog utjecaja”, pa bi je valjalo, u interpretaciji načina provođenja posredničke uloge periodike, upotpuniti nekom od interpretacija medija koje nude, primjerice, kulturalni studiji¹⁹⁶.

¹⁹⁶ Uspoređujući MacLuhannovo i Derridino shvaćanje pisma, Ch. Horrocks (2001: 32) pokazuje kako je ovaj “guru postmodernizma”, favoriziranjem govora nad pismom, zapravo uvelike predmoderno orijentiran. Njegov model medijskog razvoja u tri faze (govor, pisanje/tisak, elektronski mediji) počiva na metafizici prisutnosti, trenutnosti govora i postavljanju pisma u podređeni položaj.

Poruka kao okidač

Književne časopise bismo u tom smislu mogli razumjeti kao medij čija je poruka svojevrsan okidač, kako kaže Stuart Hall (1996: 117) unutar sistema koji u najširem značenju riječi definira medij kao osnovnu kulturalnu i ideološku snagu. Pri tome, medij nije transparentan nositelj “poruke”, već se prije radi o jezično i ideološki složenom kôdu čije se značenje prepoznaje unutar raznolikih klasnih, spolnih, dobnih, obrazovnih i drugih zadanosti¹⁹⁷. Takvo se razumijevanje s jedne strane odmiče od tzv. “telegrafskog modela komunikacije”, kako ga naziva Barbara Herrnstein Smith (1988: 95), i njemu pripadajućeg pojma istine kao podudaranja s neovisno postojećom stvarnošću, ali i od razumijevanja “publike” (čitateljstva) kao pasivnog i neizdiferenciranog tijela (Hall, *ibid*: 118). Čitanje se radije shvaća kao društvena praksa (Fiske, 2001: 103, Radway, 2006: 254) kojom se na različite načine “dekodira” i nanovo definira zamišljena poruka koju nosi medij, u ovom slučaju književni časopis. Takva se interpretacija, posljedično, odvaja podjednako od romantičarskog imanentizma koji književnu vrijednost upisuje u djelokrug autorstva, kao i od mediocentrizma koji komunikaciju svodi na poruku, a poruku na medij. Umjesto toga, prostor “recipijenata” se oslobađa pasivnosti prema kojoj pojedini autor (primjerice Šenoa) ili časopis (“Vienac”) oblikuju publiku. Pri tom je, iz razumljivih razloga, potrebno voditi računa

¹⁹⁷ Naslov MacLuhannove knjige, *The Medium is the Massage: An Inventory of Effects* (1967), objavljene u suautorstvu s dizajnerom Quentinom Fioreom, zapravo je, prema svjedočanstvu autorova sina Erica, posljedica tiskarske pogreške prilikom koje je prvo “e” otisnuto kao “a”, što je protumačeno kao potvrda tezi knjige i tako ostavljeno. Kasnije je riječ interpretirana kao “massage,” “message,” i “mass age”. Manuel Castells u knjizi *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I: The Rise of the Network Society* (1996) drži da je MacLuhannov slogan zastario i da je poruka zapravo medij. Tako svojstva poruke oblikuju medij, pa je primjerice MTV u potpunosti determinirana sadržajem poruke i habitusom skupine kojoj je okrenuta. Usp. Horrocks, 2001: 25.

o jasnom razdvajanju nagnuća i kompetencije pojedinih instanci komunikacije. Kao što je ranije pokazano, iskazni subjekt, primjerice u navedenom Jagićevu tekstu, nastoji ono intelektualno “mi” koje koristi i s kojim se identificira predstaviti kao aktivan prosvjetiteljski princip, a objektivirani kolektiv (puk, žene) kao predmet vlastitog djelovanja. Pri tome se opisuje područje vlastitog djelovanja, odmjerava simbolička moć, disciplinira diskurs i uspostavljaju zamišljene vrijednosti. Medij unutar kojeg se zbiva to discipliniranje znanja istodobno legitimira nositelje iskaza i biva njima legitimiran: Šime Starčević iz perspektive oponenata personalizira prostor “Zore”, jednako kao što i Šenoa, prema Kovačiću, monopolizira i “Vienac” i dostupni kulturni prostor. Kao podjednako društvene i kulturne činjenice, književni časopisi uvijek ostaju na rubu vlastite heteronomije, dok, istodobno, otvaraju prostor za autonomizaciju književnosti. Oni tako istodobno čine ostvarivim zamišljeno nadregionalno jedinstvo, pri čemu nije zanemariv učinak vizualizacije jezika koji spominje MacLuhann, ali i okupljaju pripadajuće interpretativne zajednice. Periodika opće, kako je pokazao David Paul Nord (Brennen, 2003: 119), na barem dva načina omogućuje funkcioniranje zajednica: time što osigurava autoritet “činjenica” koji obrazuju i informiraju građanstvo i time što otvara prostor za sudjelovanje u međusobnoj javnoj komunikaciji. Književna periodika je u tom smislu samo selektivnija podjednako u izboru činjenica, zamišljenih tema, ciljanih skupina i njihova prostora djelovanja. Časopisi kao mjesto valorizacije književnog teksta, kroz sve faze: od uredničkog odabira teksta, njegova mjesta i grafičkog izgleda u tiskovini, do popratnih riječi i recepcije: kritike, teorijskih osvrti, kratkih antologija ili preglednih članaka, što je pokazano u prethodnim poglavljima, počinju funkcionirati kao autonomne jedinice unutar zadanog polja. Iako je taj prostor časopisa moguće monopolizirati, pogotovo kad se radi o snažnom umjetničkom habitusu pojedinca, samo polje određuje odnose moći i individualni status. Dovoljno je se sjetiti polemika i razdora između “Zore” i “Danice” koji reflek-

tiraju šire kulturne promjene razdvajanja kanona “visoke” i “niske” (pučke, trivijalne) književnosti i definiranja standardne osnove ili, pak, kanonizacijske snage “Vienca” koji se već na početku sedamdesetih opire umnožavanju periodike, jer se njome troši premnogo književnih sila “te nam ne preostaje dovoljna suviška književnih ljudi, koji bi mimo časopise radili na polju književnom” (1870: 1: 15). Polemike između pojedinaca i skupina (institucija, časopisa) nastaju kao posljedica neizbježnog presezanja u prostor nekog drugog, bilo pri ulasku novih ili redefiniranju postojećih agenasa. One su, kako je pokazao Bourdieu (1993: 74-111), znak vitalnosti polja kao sustava “objektivnih odnosa među (...) agensima i institucijama” i kao poprišta “borbi za monopol moći za posvećivanje, za proizvodnju autora (djela) u kojem se vrijednosti umjetničkog djela i vjerovanja u tu vrijednost neprestano generiraju”. Specifična vrsta komunikacije koju unutar zajednice omogućuje periodika kao novi medij i mjesto odmjeravanja moći, legitimacije vlastitih stajališta i proizvodnje vrijednosti ne odvija se, dakle, pravocrtno. Ona je determinirana ne samo drugim, ne uvijek istolinijskim, kulturnim i društvenim čimbenicima, već i onima koji su potisnuti i kojima je otežan ili onemogućen pristup diskurzivnom prostoru ili prostoru pismenosti kako ga naziva Guillory. Taj podčinjeni i bezglasni Drugi, bilo da je to puk, žene ili mladi nalazi načine vlastita otpora hegemoniji dominantne kulture. Ženske autorice to, kako je pokazano, čine najprije svojevrsnom socijalnom mimikrijom, a zatim i redefiniranjem postojećih odnosa moći. Komunikacija je tako više od poruke samog medija, više od govora šutljive čitateljice: ona je višeglasje živih, mrtvih i budućih kroz koje kanon preživljava, zamire ili se umnožava.